

نقش آفرینی ایران در خلیج فارس و دریای عمان

تألیف تاریخی از قرن نهم تا چهاردهم هجری شمسی

تألیف:

محمدجعفر زندگدر

اداره اسناد و تاریخ دیپلماتی

تهران - ۱۳۹۶

فهرست نویسی پیش از انتشار

- سرشناسه: چمنکار، محمدجعفر، ۱۳۲۸ -
عنوان و نام پدیدآور: نقش آفرینی ایران در خلیج فارس و دریای عمان: تحلیل تاریخی از قرن نهم تا قرن چهاردهم هجری شمسی / محمدجعفر چمنکار؛
[به سفارش] مرکز آموزش و پژوهش های بین المللی، اداره اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه.
مشخصات نشر: تهران: وزارت امور خارجه، اداره نشر، ۱۳۹۶
مشخصات ظاهری: ۷۰۰ ص.
یادداشت: کتابنامه ص ۶۵۳.
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۶۱-۸۰۵-۶
بها: ۲۲۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی: فیا
موضوع: بازرگانی دریایی - ایران - تاریخ - قرن ۹ - ۱۴.
موضوع: Merchant marine - Iran -- History
موضوع: خلیج فارس - منطقه - جنبه های استراتژیکی - تاریخ
موضوع: Persian Gulf Region - Strategic aspects - History
موضوع: خلیج فارس، منطقه -- روابط خارجی - ایران
موضوع: Persian Gulf Region - Foreign relations - Iran
موضوع: ایران - روابط خارجی - منطقه
موضوع: Persian Gulf Region - Foreign relations - Iran
موضوع: ایران - جنبه های استراتژیکی
موضوع: Iran -- Strategic aspects
موضوع: ایران - سیاست و حکومت - قرن ۹ - ۱۴.
موضوع: Iran - Politics and government - 15th century
شناسه افزوده: ایران، وزارت امور خارجه، اداره نشر
شناسه افزوده: ایران، وزارت امور خارجه، مرکز آموزش و پژوهش های بین المللی، اداره اسناد و تاریخ دیپلماسی.
رده بندی کنگره: ۱۳۹۶ ن ۷ ج ۸ / DSR ۲۱۴۰
رده بندی دیویی: ۹۵۵/۳۵
شماره کتابشناسی ملی: ۴۶۴۴۴۰۰

نقش آفرینی ایران در خلیج فارس و دریای عمان: تحلیل تاریخی از قرن نهم تا چهاردهم هجری شمسی

تألیف: محمدجعفر چمنکار
توضیح عکس پشت جلد: نقشه خلیج فارس، ۱۷۲۰م، انتشارات Christoph Weigel، آلمان
شمارگان: ۵۰۰ نسخه
چاپ اول: ۱۳۹۶
هماهنگی امور نشر: بیتا طهرانیان
ویراستار ادبی: رضا خبازها
صفحه آرای: سحر حسینی صنعتی
حروفچین: اکرم خاکساریان
صفحه آرای، طراحی، لیتوگرافی، چاپ و صحافی:

اداره نشر وزارت امور خارجه

دفتر مرکزی: خیابان شهید باهنر (نیاوران)، خیابان شهید آقایی، مرکز آموزش و پژوهش های بین المللی وزارت امور خارجه
تلفن: ۲۲۲۹۷۰۲۹، نمابر: ۲۲۳۳۵۶۵
نماینده گی و فروشگاه مرکزی: میدان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، پاساژ ناشران، طبقه همکف پلاک ۱۶/۲۲
تلفن فاکس: ۶۶۹۵۲۲۹۰، تلفن همراه: ۰۹۳۵۹۶۴۹۰۲۷، تلفن: ۶۶۴۹۰۳۱۵
فروشگاه شماره ۲: خیابان شهید باهنر (نیاوران)، خیابان شهید آقایی، جنب مرکز آموزش و پژوهش های بین المللی وزارت امور خارجه

فهرست مطالب

پیش‌گفتار ۱

بخش اول

نقش آفرینی ایرانیان در حوزه خلیج فارس و دریای عمان از ادوار پیش از تاریخ تا عصر صفوی

- فصل اول: دوره باستان ۵
- ۱- مطالعات دیرینه‌شناسی ۵
- ۲- کهن‌ترین پیوندهای اقتصادی و فرهنگی تمدن‌های ایران داخلی با خلیج فارس و دریای عمان ۸
- ۳- عصر حکومت‌های آریایی در ایران ۱۸
- فصل دوم: عملکرد حکومت‌های پس از اسلام در کرانه‌های جنوبی ایران تا عصر صفوی ۳۳
- ۱- قرون سوم تا هفتم هجری ۳۳
- ۲- عصر ایلخانان تا ترکمانان ۴۱

بخش دوم

نقش آفرینی ایران عصر صفوی در منطقه خلیج فارس و دریای عمان

- فصل اول: بازیابی قدرت و استمرار نقش آفرینی تاریخی ایران ۵۱
- فصل دوم: توسعه اقتصاد دریایی ایران ۵۵

بخش سوم

خلیج فارس و دریای عمان در عصر افشار و زندیه

- فصل اول: افشاریه ۶۳
- ۱- تحولات نظامی ایران در سرزمین‌های جنوبی تنگه هرمز ۶۳
- ۲- تشکیل نیروی دریایی قدرتمند ۶۵
- فصل دوم: عصر زندیه ۶۹

بخش چهارم

تحولات سیاسی و اقتصادی خلیج فارس و دریای عمان در دوره قاجاریه

- فصل اول: اعاده جزایر و بنادر شمالی خلیج فارس و اخراج امامان عمان ۷۵
- فصل دوم: تلاش ایران برای توسعه نیروی دریایی در خلیج فارس ۸۵
- فصل سوم: نقش آفرینی بنادر و جزایر جنوبی ایران در تحولات اقتصادی خلیج فارس و دریای عمان ۹۳
- ۱- تقسیمات اداری، اقتصادی کرانه‌های خلیج فارس و دریای عمان ۹۳
- ۲- تحولات اقتصادی بنادر و جزایر خلیج فارس در کرانه‌های خوزستان ۹۵
- ۳- بنادر و جزایر بوشهر ۹۸
- ۴- بنادر و جزایر هرمزگان ۱۰۶
- ۵- کرانه‌های دریای عمان ۱۱۴
- فصل چهارم: سیاست استعماری انگلستان در رویارویی با حاکمیت و منافع ملی ایران در خلیج فارس و دریای عمان ۱۱۷

بخش پنجم

اعاده قدرت و نقش آفرینی ایران دوره ملوی، اول در خلیج فارس و دریای عمان

- فصل اول: نوسازی ساختار دفاعی ایران ۱۲۹
- ۱- نیروی زمینی ۱۲۹
- ۲- نیروی هوایی ۱۳۱
- ۳- نیروی دریایی ۱۳۳
- فصل دوم: تحولات اقتصادی ۱۴۳
- ۱- تجارت دریایی ۱۴۳
- ۲- توسعه خطوط حمل و نقل زمینی و هوایی در کرانه‌های خلیج فارس ۱۴۸
- فصل سوم: تحرکات سیاسی و دیپلماتیک ایران در منطقه خلیج فارس و دریای عمان ۱۵۳
- ۱- فعالیت‌های حقوقی ۱۵۳
- ۲- گسترش همکاری‌های دریایی با کشورهای جهان ۱۵۶
- فصل چهارم: رویارویی با سیاست انگلستان در حوزه خلیج فارس و دریای عمان ۱۶۳
- ۱- محدودیت تحرکات ناوگان دریایی و هوایی بریتانیا در جزایر و آب‌های ساحلی ایران ۱۶۳
- ۲- تصرف جزیره باسکیدو ۱۶۵

- ۳- تلاش برای اعاده حاکمیت بر مجمع‌الجزایر بحرین..... ۱۶۸
- ۴- مسئله جزایر تنب، ابوموسی و سیری..... ۱۷۳
- فصل پنجم: تأثیر جنگ بین‌الملل دوم بر حوزه شمالی خلیج فارس و دریای عمان..... ۱۸۱
- ۱- اشغال کرانه‌های خلیج فارس و دریای عمان..... ۱۸۱
- ۲- پیامدهای استقرار متفقین در سرحدات خلیج فارس و دریای عمان..... ۱۸۴

بخش ششم

تحول نقش آفرینی سیاسی، نظامی و اقتصادی دولت پهلوی دوم در حوزه خلیج فارس و دریای عمان

- فصل اول: ویژگی‌ها و ابعاد سیاست خارجی و منطقه‌ای ایران..... ۱۹۳
- الف) اصول کلی سیاست خارجی ایران..... ۱۹۳
- ب) اصول کلی روابط سیاسی ایران با کشورهای حوزه خلیج فارس، دریای عمان و اقیانوس هند
- منطقه خلیج فارس..... ۲۰۰
- ۱- روابط با کشورهای حوزه دریای عمان و اقیانوس هند..... ۲۰۲
- فصل دوم: نقش آفرینی اقتصادی..... ۲۱۱
- ۱- توسعه زیرساخت‌های اقتصادی و عمرانی برای خلیج فارس و دریای عمان..... ۲۱۱
- ۲- توسعه بخش انرژی‌های فسیلی و پاک..... ۲۳۱
- ۱-۲- نفت و گاز قاره و فلات قاره خلیج فارس و دریای عمان..... ۲۳۱
- ۲-۲- نیروگاه هسته‌ای بوشهر..... ۲۴۰
- فصل سوم: رویارویی ایران با استعمار انگلستان در منطقه خلیج فارس و دریای عمان..... ۲۵۷
- ۱- تلاش ایران برای اعاده قدرت تاریخی و بازیابی نقش آفرینی سنت منطقه..... ۲۵۷
- ۲- مخالفت ایران با تداوم حضور نظامیان انگلستان در خلیج فارس و دریای عمان..... ۲۶۳
- فصل چهارم: تأکید بر حقوق و منافع قانونی و تاریخی ایران در منطقه خلیج فارس..... ۳۰۱
- ۱- چگونگی موضع‌گیری ایران در برابر مسئله بحرین و تأسیس فدراسیون شیوخ خلیج فارس..... ۳۰۱
- فصل پنجم: حاکمیت مجدد ایران بر جزایر تنب و ابوموسی..... ۳۳۵
- ۱- رویارویی سیاسی و حقوقی با استعمار انگلستان..... ۳۳۵
- ۲- فرایند بازیابی جزایر سه‌گانه..... ۳۳۸
- فصل ششم: رویارویی با دولت بعثی عراق در مسئله اروندرود..... ۳۴۵
- ۱- تبلیغات ناسیونالیسم عربی چپ‌گرا..... ۳۴۵

۳۴۹	۲- اعاده حاکمیت و حقوق ایران در آبراه اروندرود.....
۳۶۷	فصل هفتم: نقش آفرینی دفاعی ایران در منطقه خلیج فارس و دریای عمان.....
۳۶۷	۱- علل توسعه نظامی ایران.....
۳۸۳	۲- ساختار سازمان دفاعی.....
۴۰۷	۳- نقش نظامی ایران در بحران ظفار سلطنت عمان.....
۴۰۷	۳-۱- چگونگی شکل گیری و تکوین جنبش ظفار.....
۴۱۲	۳-۲- علل مداخله ایران در ظفار.....
۴۳۹	۴- تأثیرات و دستاوردهای ژئوپولیتیک نبرد ظفار.....
۴۴۵	فصل هشتم: گسترش مناسبات ایران با کشورهای هم‌جوار در خلیج فارس و دریای عمان.....

بخش هفتم

جایگاه خلیج فارس و دریای عمان در سیاست منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران

۴۹۳	فصل اول: توانمندی دفاعی ایران در حوزه خلیج فارس و دریای عمان.....
۴۹۳	۱- اهمیت طبیعی و سوق‌الجیشی نظامی وین خلیج فارس و دریای عمان.....
۴۹۵	۲- جایگاه خلیج فارس و دریای عمان در استراتژی‌های نظامی تدافعی و تهاجمی.....
۵۰۱	۳- حاکمیت نیروی دریایی ایران در خلیج فارس و دریای عمان.....
۵۰۳	۴- نقش نیروی دریایی در دفاع مقدس.....
۵۱۶	۵- توسعه قدرت نیروی دریایی پس از جنگ تحمیلی.....
۵۲۶	۶- بومی‌سازی تجهیزات دفاعی دریایی در ایران.....
۵۳۵	۷- مقابله با راهزنی دریایی.....
۵۳۹	فصل دوم: توسعه اقتصادی کرانه‌های شمالی خلیج فارس و دریای عمان.....
۵۳۹	۱- صنعت نفت و گاز ایران پس از انقلاب اسلامی.....
۵۴۷	۱-۱- ذخایر نفت ایران و حوزه‌های مشترک در خلیج فارس و دریای عمان.....
۵۵۹	۱-۲- پالایشگاه‌ها و صنایع پتروشیمی ایران در کرانه‌های خلیج فارس و دریای عمان.....
۵۶۸	۲- توسعه بندر جنوب و جنوب شرقی ایران.....
۵۷۸	۳- گسترش ناوگان تجاری، نفتی و صیادی ایران.....
	فصل سوم: سیاست منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران در حوزه خلیج فارس و دریای عمان.....
۵۸۱	۱- انقلاب اسلامی و تغییر موقعیت ایران در خلیج فارس.....
۵۹۰	۲- روابط جمهوری اسلامی ایران با کشورهای حوزه خلیج فارس و دریای عمان.....

- ۳- ترتیبات نظامی و امنیتی در منطقه خلیج فارس و دریای عمان..... ۶۱۶
- ۴- آرایش نظامی نوین آمریکا در حوزه خلیج فارس و دریای عمان..... ۶۱۶
- ۴-۱- تحول در بافت نظامی منطقه‌ای آمریکا پس از حادثه ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱..... ۶۱۶
- ۴-۲- پراکندگی پایگاه‌های نظامی پیرامون خلیج فارس..... ۶۱۸
- ۴-۳- آرایش نظامی آمریکا در حوزه خلیج فارس..... ۶۲۲
- ۴-۴- استراتژی نظامی جدید آمریکا..... ۶۳۲
- ۵- مسابقه تسلیحاتی کشورهای حاشیه جنوبی خلیج فارس..... ۶۳۷
- ۶- نگرش جمهوری اسلامی ایران به مسئله ترتیبات امنیتی در خلیج فارس و دریای عمان..... ۶۴۱
- نتیجه‌گیری..... ۶۴۵
- منابع و مأخذ..... ۶۵۳

پیش‌گفتار

پژوهش حاضر بر اساس سابقه ذهنی و مطالعاتی نگارنده شکل گرفته است. روش پژوهش در این نوشتار تاریخی است، اما تاریخ به مفهوم سنتی آن و شرح وقایع یا توصیف صرف مورد توجه نبوده است، بلکه وقایع و حوادث با دیدی تحلیلی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. بر این اساس متغیرهای دخیل در رخداد‌های مرتبط با نقش‌آفرینی ایران در حوزه خلیج فارس و دریای عمان به صورت زنجیروار کاملاً مورد توجه بوده است. منابع در چند دسته کتب و مقالات فارسی، کتب و مقالات لاتین و عربی، مطالب پایگاه‌های الکترونیک، مطبوعات، اسناد و مدارک مورد استفاده قرار گرفته‌اند. در هر بررسی تاریخی رجوع مستقیم به زمانده‌های مستند آن عصر، بخش ضروری تحقیق محسوب می‌گردد. زیرا اگر منبع گمراه‌کننده با واسطه و دست‌دوم، در ارتباط تنگاتنگ با جریان‌ات رویداد قرار می‌گیرد، خود را در آن وقایع و برهه زمانی حس می‌کند. پیرو این فرآیند، نگارنده اساس و منابع تحقیق خود را بر استفاده گسترده از رسانه‌های گروهی، روزنامه‌ها و مجلات گوناگون می‌گذارد. در این مرحله از تجسس، شماره‌های گوناگون روزنامه‌های اطلاعات، کیهان، آفتاب و ... استخیز از سال ۱۳۰۵ ش. به طور روزبه‌روز و تطبیقی مورد بازبینی و بررسی قرار گرفت. این‌گونه منابع در شناخت تحولات پس از انقلاب اسلامی نیز مورد استفاده قرار گرفت. فرجام چنین تلاشی دستیابی به مجموعه‌ای گرانبها از مستندات تاریخی بی‌واسطه و ارزشیوهای اسناد موجود در ایران، مدارک منتشره نشده بسیار مهمی از تحولات سیج‌فارس و دریای عمان در دوره معاصر به ویژه عصر پهلوی وجود دارد. بخش عمده‌ای از این اسناد که جزء اسناد حقوقی طبقه‌بندی‌شده در وزارت امور خارجه وجود دارد که از اهمیت بسیاری برخوردار هستند، بر این اساس در آرشیو اسناد وزارت امور خارجه، بیش از ۹۰ پرونده که هر پرونده متشکل از ده‌ها سند کاملاً محرمانه بود، مورد بازبینی قرار گرفت. همچنین نگارنده از اسناد موجود در آرشیو بنیاد تاریخ معاصر ایران، سازمان اسناد و

کتابخانه ملی، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، آرشیو حوزه ریاست جمهوری، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، اسناد خبرگزاری پارس، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی و مرکز اسناد سازمان انرژی اتمی استفاده نموده است. بخشی از اسنادی که بررسی گردید، با عنوان اسناد دیداری و شنیداری دسته‌بندی می‌گردد و شامل فیلم، نوارهای ضبط‌شده و عکس می‌باشد که به صورت عمده در آرشیو «اسناد و مدارک مرکزی صدا و سیما»، سازمان اسناد و کتابخانه ملی و مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران وجود دارد. بخشی از اسناد نیز به میکروفیلم و میکروفیش تبدیل گشته‌اند که اکنون در اختیار بخش آرشیو خبرگزاری جمهوری اسلامی و مؤسسه اطلاعات قرار دارد. هدف این پژوهش بررسی نقش فرآیند تاریخی و اثبات حاکمیت مثبت عناصر ایرانی در منطقه خلیج فارس و دریای عمان، بدون تأکید بر نوع نگرش سیاسی آنان می‌باشد. بررسی و شناخت تکاپوهای ایرانیان در این دوره به معنای بازشناسی بخش عمده‌ای از تحولات سیاسی، اقتصادی، نظامی و مسلم یک تاریخ ایران و جایگاه و توانمندی دیرینه منطقه‌ای و بین‌المللی کشور است. اهمیت این بررسی هنگامی افزایش می‌یابد که بدانیم این شناخت می‌تواند ما را در تعیین چگونگی رفتارهای سیاسی و موضع‌گیری‌های بین‌المللی، پرهیز از اشتباهات گذشته و درک حقیقی از آیند تاریخی نقش آفرینی ایران یاری دهد. در حقیقت آشنایی با این سیر تاریخی، روابط خارجی و تصمیم‌گیری‌های عاقلانه‌تر و بهینه‌تری را که ضامن تأمین منافع ملی کشور ماست، به ارمغان خواهد آورد. سپاس‌گزار و مدیون پیگیری‌ها و رهنمودهای آقایان نظرآهاری، موجانی، دامن پاک جامی و چگینی در وزارت امور خارجه، به ویژه اداره اسناد و تاریخ دیپلماسی و کتابخانه تخصصی و آقایان حقانی، اسماعیلی و دیگر عزیزان در سایر مراکز آرشیوی و مطالعاتی کشور هستم که بدون الطاف آنان این نوشتار به سرانجام نمی‌رسید.

دکتر محمدجعفر چمنکار، دانشگاه ارومیه